

A FELSŐOKTATÁS TÉRSZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSA ÉS KAPCSOLATA A REGIONÁLIS SZERKEZETTEL

A HAZAI REGIONÁLIS TUDOMÁNY FIGYELME az elmúlt években egyre intenzívebben fordult a felsőoktatás felé. Egyre több és érdekesebb publikáció jelent meg a témában, kutatások indultak, és zárultak, ezeket három csoportba lehet sorolni. Az első a felsőoktatás és a regionális fejlődés kapcsolatának általános jellemzése, kiemelten az egyetemek kutatási kapcsolatainak alakítása, azok lehetséges hatása a térségek fejlődésére (*Juhász & Márkus 2002; Varga 2004; Bajmóczy 2006; Krémer & Matiscsák eds 2008*). A másik irány, amikor is azt elemezték, hogy a jelenlegi intézményi szerkezete milyen mértékben ágyazódott be egy-egy centrumba, vagy térségbe, s ez a jelenlét milyen hatásokat váltott, vagy válthat ki a területi egység egészének és persze egy-egy alkotóelemének fejlődésében (*Rechnitzer & Hardi 2003; Juhász ed 2006; Rechnitzer & Smahó 2008; Mezei 2009*). A harmadik irány a felsőoktatás hálózatának, mint egy komplex tudásszolgáltató rendszernek a területi szerkezete miként alakult, illetve a térbeli elhelyezkedése az egyre élénkebb verseny következtében milyen lehetőségeket kínál maguknak az intézményeknek a fennmaradásához, vagy szakmai fejlődéséhez (*Vámos ed 1992; Telbisz 2007; Kasza & Kovács 2007; Kuráth 2007; Kiss, Tagai & Telbisz 2008; Kasza ed 2008; Kuráth 2008*).

A tanulmányban elsőként bemutatom a felsőoktatás regionális fejlődésben betöltött szerepét Európában. Felvázolom a szektor hazai területi szerkezetének alakulását a rendszerváltozás kezdetén és napjainkban. S végül megkísérlem megszerezni azokat a tényezőket, amik elősegítik, és amik gátolják a felsőoktatás és a regionális szerkezet határozottabb egymásra találását.

A felsőoktatás regionális trendjei Európában

A felsőoktatási intézmények gazdasági és társadalmi hatásai az elmúlt század 50-es éveitől számszerűsíthetők. Európába ebben az időszakban a hallgatói létszám 1,8 millióról hirtelen 4,8 millióra nőtt. Mindez tömegszerűvé tette a felsőoktatást, aminek hatására a 60-as években kezdik felismerni, hogy a felsőoktatásban nemcsak ország, hanem térségi, regionális fejlesztési lehetőségek rejlenek. Valójában a 60-as évektől jelennek meg mind Németországban, mind Olaszországban már azok az elvek és gyakorlati intézkedések, amelyek a régiók fejlesztését összekapcsolják a felsőoktatási intézmények telepítésével. Így pl. az NSZK-ban az 1970-es felsőoktatási törvény már a lemaradó, rurális régiókat a fejlesztés szempontjából kiemelten kezelte, illetve az ipari szerkezetváltásra orientált régióknál megindította a felsőok-

tatási egységek megújítását, részben újabbak telepítésével, részben pedig a meglévő szakmai bázisának fejlesztésével. Ugyanez vonatkozik Svédországra is, ahol ebben az időszakban, a 70-es években öt új egyetemet telepítenek olyan térségekbe, ahol részben kedvezőtlen volt a gazdasági szerkezet, vagy a leépülő gazdasági ágazatok kedvezőtlen jövőbeli hatásait kompenzálni szándékoztak.

Ha megnézzük a decentralizációját a felsőoktatásnak – és ez egy nagyon izgalmas és érdekes összefüggés európai viszonylatban –, akkor azt tapasztaljuk, hogy a fővárosok súlya mindenütt jelentősen csökken (*Horváth 1998*). Mérséklődött felsőoktatási intézmények hallgatói létszáma az egyes országok fővárosaiban és a 90-es évekre radikális csökkenés mutatkozik az elsődleges centrumokban, míg a másodlagos, a harmadlagos felsőoktatási központokban a hallgatói létszámok jelentősen nőnek. Megindul tehát a 60-as évektől az egycentrumú, vagy kétcentrumú felsőoktatási rendszerek korábbi térbeli struktúrájának felbomlása.

Érdekes az országok sorát abban a vonatkozásban is végigtekinteni, hogy mely országok azok, amelyek unitárius államszervezettel rendelkeznek, tehát valójában egyközpontúak, illetve melyek azok, ahol föderatív berendezkedéssel bírnak, s ezzel a többközpontúság természetes térszervező elv. Egyértelműen látható, hogy ott esik vissza a főváros felsőoktatási súlya, ahol a regionalizáció egyre látványosabban előretör a nyolcvanas, kilencvenes években. Jó példa lehet Olaszország, ahol ugyan mindig gyenge vagy mérsékelt volt a fővárosi súly a felsőoktatási intézmények vonatkozásában, de Róma szerepe, éppen a regionalizáció erősödésével még látványosabban csökkent.

Milyen konklúziók vonhatók le az európai regionális fejlődés és a felsőoktatás összefüggéséből?

Az első, hogy az államok területi szerkezete, s ebben a centralizáció és a decentralizáció mértéke egyértelműen meghatározza a felsőoktatás regionális szerkezetét. Kimutatható, hogy a fővárosok korábbi – hatvanas évekbeli – túlsúlya látványosan mérséklődik, ezzel sokkal differenciáltabb lett a felsőoktatás területi elhelyezkedése. Ebben a polarizáltabb térszerkezet kialakításban azok az országok jártak elől, ahol az elmúlt 20–30 évben az államszervezésben a decentralizáció nagyobb prioritást kapott.

A másik tanulság, hogy a kutatás a felsőoktatás meghatározó alapfunkciója, amelynek jelentős regionális hatásai vannak és ezek kimutathatók az egyes térségek fejlettségében, vagy megújítási képességében. Mindennek az a szükségszerű következménye, hogy a nemzeti felsőoktatási és technológiapolitikában a regionális struktúrákat érvényesíteni szükséges. Így figyelembe kell venni, mind az intézményhálózat alakításánál és fejlesztésénél, mind az arra épülő kutatás-fejlesztést szolgáló infrastruktúránál a regionális adottságokat, egy-egy térség kínálta lehetőségeket és persze szükségleteket.

A harmadik megállapítás az lehet, hogy a felsőoktatásban egy rugalmas struktúrát kell kialakítani. Egy olyan intézményi szerkezetet, ami mind a technológiai, mind a gazdasági és a társadalmi innovációk fogadására alkalmas. Azok az országok és

térségek voltak sikeresek az elmúlt 30 esztendőben, ahol ilyen típusú intézmények létrejöttek. Gondoljunk Észak-Olaszországra, Észak-Spanyolországra, Észak-kelet Franciaországra, Dániára, vagy Írországra. Mindenütt megtalálhatók azok a felsőoktatási intézmények, amelyek a gyors technológiai váltást, egyben a gazdasági innovációt segítették elő, mert ráfűződtek a regionális gazdaságra, azzal szerves integrációt (kommunikációt) voltak képesek kialakítani.

A területi decentralizáció az európai regionális politikában az elmúlt évtizedben még jobban előtérbe kerül. Hiszen éppen a versenyképesség következtében merül fel a kérdés, hogy miként lehet az intézményeknek nagyobb mozgásteret biztosítani, s ehhez milyen intézményi nagyság, kritikus tömeg tartozik. Egy elaprózott hálózat, egy viszonylag megosztott struktúra nehezebben működik, ugyanakkor jelentős ráfordításokat köt le. A regionális centrumban, vagy egy fejlődő nagyközpontban koncentrálódó intézményhálózatnak a kisugárzása térségi szinten sokkal erőteljesebb.

Szemponatok a hazai felsőoktatás térszerkezetének alakításához

A magyar felsőoktatás Európa más országaihoz hasonlóan a nagy átalakulás korszakát kezdte meg a rendszerváltozás után. Ennek első és legfontosabb jele az oktatás tömegesedése. Míg 1990-ben az összes érettségizettek 31,7 százalékát vették fel a felsőoktatási intézmények közel 17 ezer helyére, addig 2007-ben már az érettségizettek 65,7 százaléka jutott be a bővült intézményi kör által nyújtott több mint 50 ezer nappali tagozatos helyre és további közel 40 ezer más képzési formára. Vagy a nem nappali tagozaton tanultak 1990-ben 26 ezren voltak, s számuk 2007-re 132 ezerre, azaz több mint ötszörösére emelkedett. A felsőoktatás hallgatói csúcса 2002-ben és 2003-ban volt, ebben a két évben a jelentkezők közel 75 százaléka került be az intézményekbe, s 2004-ben tanultak a legtöbben nem nappali tagozaton több mint 167 ezer fő. Elindult tehát a hallgatói létszám csökkenése, amit csak megerősít a középiskolai hallgatók számának stabilizálódása, illetve a nem nappali képzésben tanulók trendjének mérséklése.

Az európai országok megosztott képzési szerkezetének egységesítése, annak igazítása az angolszász rendszerhez (Bolognai-folyamat) az elmúlt évtized végén kezdődött meg és 2006-ban indult be, sőt még napjainkban is tart, hiszen 2008-ban felvételiztek a hallgatók az első mesterképzésekre. A nemzeti felsőoktatási piacok megnyitása, a hallgatói és csak részben oktatói mobilitás felgyorsulása az Európai Unió kibővülésével (2004) még további lendületet kapott. Érdekes, hogy a külföldi hallgatók beáramlása hazánkba nem tekinthető jelentősnek. Az összes jelentkező 2,3 százalékát érik el (2008), közülük a legtöbb a Szlovákiából érkezők (36,2 százalék), illetve a romániai magyar nemzetiségűek (29,5 százalék), a többiek is a szomszédos országból jönnek (25,4 százalék), és csak mérsékelt az ezen országokon kívül lakók jelentkezése (8,9 százalék).

A verseny, mint új tényező megjelenik a felsőoktatásban, hiszen az állami intézmények mellett egyre több magán, nonprofit (alapítványi), sőt felekezeti szervezet is létrejött, vagy újjáalakult, továbbá a külföldi székhelyű intézmények szintén te-

lephelyeket, kihelyezett egységeket létesítenek az országban. 1990-ben 15 egyházi intézmény volt, ebből nyolc Budapesten és hét vidéken. 2009-re viszont már számuk 25-re nőtt. Budapest helyzete tovább erősödött, hiszen a négy egyházi egyetem központja itt található és további négy új főiskola. A 14 alapítványi, vagy magán felsőfokú intézmények a rendszerváltozás után jöttek létre. Az alapítás első ciklusa 1991–1992-re tehető (5 intézmény), a második 2000–2003 között (5 intézmény), majd 2004 után további három szervezet kapott működési engedélyt, egy főiskola 1996-tól fogad hallgatókat. Az intézmények többsége (két egyetem, kilenc főiskola) Budapesten a legnagyobb oktatási piacon jött létre, míg vidéken azokban a központokban, megyeszékhelyeken szerveződtek, ahol egyáltalán nem volt felsőoktatás (Tatabánya), vagy a felsőfokú képzésre az egyoldalú irányultság volt jellemző (Székesfehérvár), de találunk példát képzési holttér, vagy kellően fel nem tárt térség központjában intézmény alapításra (Kalocsa).

Az intézmények már új eszközökkel növelik kínálatukat, ami nemcsak a szak szerkezet bővítésében figyelhető meg, hanem a képzési formák újabb elemeinek alkalmazásában (távoktatás, e-learning), vagy a telephelyi szolgáltatások körének és minőségének megújításában, de a felsőoktatási marketing egyre több elemét alkalmazzzák (Kuráth 2007, 2008).

A keresleti oldalon szintén alapvető változások regisztrálhatók. A szakmák, szakmacsoportok értékelődnek fel és le, s ennek következtében jelentkezők tömege érdeklődik új szakterületek iránt, míg más, tradicionális, korábban magas szintű képzést nyújtó szakmáknál a jelentkezők visszaesése tapasztalható. Az ezredfordulótól megfigyelhető, hogy a gazdasági képzések, a média és kommunikációs ismeretek, az informatika szakterület és a jogásképzés tekinthető a favorizált szakoknak, egyben szakmáknak. A népszerűségi sorrendek érdekessége, hogy nem mutathatók ki lényeges különbségek a hallgatók lakhelye (község, város, főváros) szerint, kisebb eltolódások vannak, talán annyi, hogy a vidéki városban lakóknál népszerűbbek a mérnöki szakok, mint Budapesten élőknel (*www.felvi.hu*). A gazdasági élet igényei a képzés iránt gyorsan változnak, túlságosan is gyorsan, amihez nehéz igazodni az intézményeknek, hiszen a képzési folyamatra való felkészülés és egy új szakterületre való áttérés idővel jár (3–5 év).

A hallgatói elvárások átrendeződése szintén látványos. Az intézményválasztásnál már nem csak a hírnév, az elismert oktatási-tudományos értékek, vagy az oktatók minősége a meghatározó, hanem számos eddig nem értékelt tényező. Így a felsőoktatási centrum távolsága a lakhelytől (Rechnitzer & Hardi 2003; Kiss, Tagai & Telbisz 2008), a megfelelő elérhetőség, az intézményi szolgáltatások kínálata és minősége (pl. diákotthoni elhelyezés, annak komfort fokozata, nyelvi képzés), a telephely város lakhatási és megélhetési költségei, szórakozási, művelődési ajánlatok. Döntővé vált a jövőbeli elhelyezkedési lehetőségek, a székhely település és régiója gazdasági és a (köz)szolgáltatási ellátottsága (Rechnitzer & Hardi 2003). Szakok szerint ugyan változó módon és intenzitással, de megfigyelhető az intézmények vonzásterének fokozatos besűrűsödése (Rechnitzer & Smahó 2008). Az intéz-

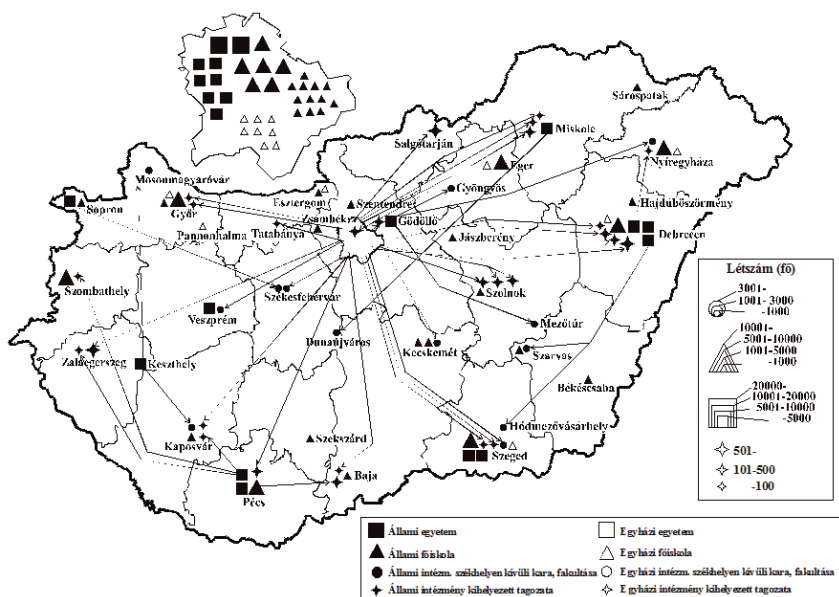
ményválasztás a lakhelyhez egyre közelebb kerül. Megfigyelhető, hogy az egyes preferált szakmákban a lakhely szerinti megyéből, vagy jobb esetben régióból jelentkezők aránya növekszik, s csak a speciális képzési területeken figyelhető meg az ország többi részének számottevő (35–50 százaléknál nagyobb) vagy növekvő aránya (Kasza & Kovács 2008).

Tehát a felsőoktatási szolgáltatás igénybevételének térbeli átrendeződése zajlik, amit ösztönzött a szektor 2000-es évek elején lezajlott törvényi, tartalmi és infrastrukturális fejlesztése.

A területi szerkezet változási irányai

Összehasonlítottuk a felsőoktatási intézmények területi elhelyezkedését 1990. és 2009. évekre (1. és 2. ábra). A változás látványos, jól kimutatható az intézményi átrendeződés, a szervezeti összevonások, a hálózat területi koncentrációja, egyben a felsőoktatás térségi irányító központjainak megerősödése. Az intézmények száma érzékelhetően nem változott a két időponthoz mérten, hiszen az integrációval, így az intézményi megszűnések mellett, mint fentebb jeleztük újabb szervezetek jöttek létre. Vidéken csökkent az intézmények száma, míg a fővárosban kisebb mértékben emelkedett, ugyanakkor megnőtt az intézményi méret, nagyobb hallgatólétszámú, szervezeti rendszereikben széleskörű oktatási profillal rendelkező felsőoktatási intézmények jöttek létre.

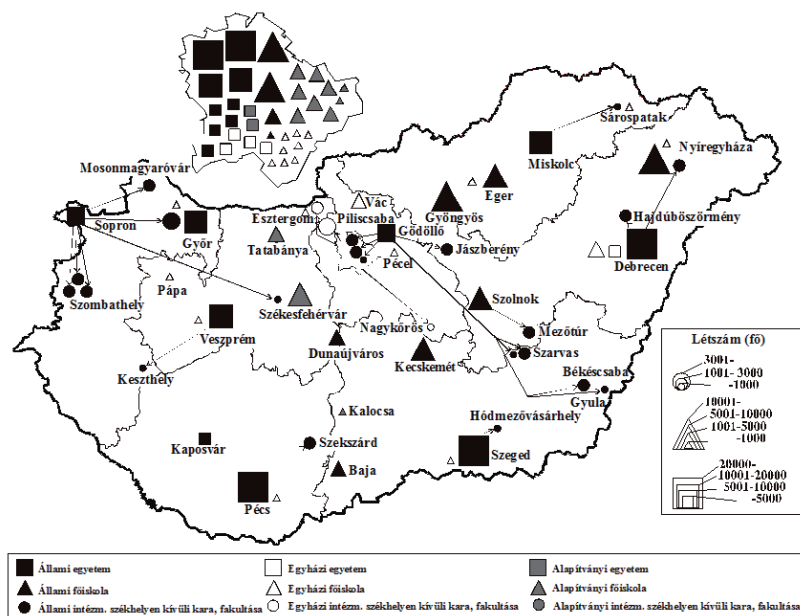
1. ábra: A felsőoktatás intézményhálózata, 1990/91

Szerkesztette: Smahó Melinda.

Forrás: Statisztikai Tájékoztató. Felsőoktatás 1990/91. Művelődési és Köznevelési Minisztérium, Budapest, 1991.

2. ábra: A felsőoktatás intézményhálózata, 2009

Szerkesztette: Smahó Melinda.

Forrás: Felsőoktatási Statisztikai Adatok 2007.

Megjegyzés: A hallgatói létszámadatok a 2007/2008. évre vonatkoznak, de a szervezeti struktúrában már jeleztük a 2009. január 1-jén bekövetkezett változásokat.

A főváros felsőoktatási koncentrációja a hallgató létszám alapján valamelyest csökkent a két időpont között (1990: 44,7 százalék; 2007: 39,9 százalék). Az összes hallgatói létszám közel négyszeresére emelkedett a vizsgált időszakban, a vidék dinamikája valamivel Budapest felett van, a nappali tagozaton tanulók esetében azonosnak tekinthető, ellenben a nem nappali képzésben a vidéki intézmények előretörték és hallgatói létszámukat több mint hétszeresére növelték (1. táblázat). Az adatok nem azt jelentik, hogy mindezt a székhelyen folyó oktatással érték el a vidéki egyetemek, főiskolák, egyre határozottabban jelen voltak, vannak a legnagyobb felsőoktatási piacon, Budapesten.

1. táblázat: A hallgatói létszám változása 2007-re (1990 = 100 %)

Megnevezés	Nappali hallgatók	Nem nappali hallgatók	Összes hallgató
Vidék	315	731	410
Budapest	310	410	337
Összesen	313	570	373

Forrás: Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás 1990/1991, 2007/2008.

A kilencvenes évek elején a fővárosi felsőoktatási intézmények jelenléte vidéken (tagozatok formájában) a hallgatói létszám 5 százaléka körül mozgott, ez az arány közel 2 százalékra csökkent 2007-re.

Új jelenség, hogy a vidéki felsőoktatási hálózat egyes központjainak interregionális aktivitása megnőtt. Az intézményhálózat integrációjának első nagy hullámában (2001–2002) – bölcsen – megtörtént a nagyobb felsőoktatási központokban az intézmények összevonása, ami kiegészült többségében a szomszédos, közeli város, megyeszékhely központ kisebb főiskolai egységeinek beolvasztásával. Lényegében csak két egyetemi központnak (Győr, Kaposvár) nem volt és napjainkban sincs székhelyen kívüli telephelye, sőt az a különleges eset is bekövetkezett, hogy budapesti karok vidéki központhoz kerültek (Gödöllő).

Az interregionális aktivitást a kétszintű képzés megjelenése, valamint a hallgatói létszám csökkenése és a szakterületek preferenciájának radikális átrendeződése felgyorsította. Ennek következtében vidéken új regionális hálózatot építő felsőoktatási centrumok alakultak ki. A Dunántúlon Sopron vált ilyen központtá, mivel székhelyen kívül négy városban 11 ezer hallgatót fogadott be, ami 65 százaléka az egyetem összes hallgatójának. Szinte megegyező székhelyen kívüli hallgató létszámmal rendelkezik napjainkra (2009) Gödöllő, ahol szintén négy vidéki városban és Budapesten található karokon tanul az egyetem összes hallgatóinak 60 százaléka. A két centrum adja ma a vidéki intézmények interregionális aktivitásának többségét (68 százalék), a fennmaradón osztozik Debrecen, Pécs, Veszprém, Miskolc.

Sajátossága ennek az új integrációs hullámnak, hogy csak részben érvényesülnek a regionális összefüggések, azaz az intézménybővülés, összeolvadás nem mindig igazodik a lehatárolt tervezési-statisztikai régiók területi beosztásához. Sopron esetében egyértelműen felismerhető a regionális hálózati egyetem kiépítésének koncepciója, s ezzel a régióban a felsőoktatási vezető szerep megszerzése, ebben az egyre dinamikusabb győri egyetem jelenthet versenytársat. Gödöllő esetében a regionális hálózatépítést a külső megfigyelő nem ismeri fel. A Dél-alföldi régió három városában található új karok integrálása vélhetően nem a regionalitás elvén történt.

Nem fejeződött be vidéki felsőoktatási egységek szervezeti integrációja, s ezzel az új hálózati központok kialakulása, vagy a tradicionális centrumok további megerősödése. A regionális fejlődés szempontjából alapvető problémának tartjuk, hogy az intézményi integrációk, vagy azok tervezete nem követi a regionális szerkezetet, azt nem tekinti motiváló szempontnak, így aztán az egyesülő intézmények a szervezeti összeolvadás ellenére „belső versenytársak” maradnak az egyre jobban térben összesűrűsödő hallgatói piacon. Nem beszélve arról, hogy a regionális érdekérvényesítésben a székhelyen kívüli, de más régióba tartozó egységek kisebb eséllyel indulnak, mint az adott régióhoz székhellyel kötődő intézmények.

Az interregionális aktivitást tágabban jól jelzi az intézmények székhelyen kívüli képzéseinek megoszlása. A felvételi tájékoztató alapján (2009) kigyűjtöttük, hogy az egyes intézmények hol indítanak képzéseket, különböző formákban (felsőfokú szakképzés, nappali, levelező). A 12 ezer helyet meghirdető budapesti és 17 vidéki felsőoktatási központ közül Budapest emelkedik ki kínálatával (2940 fő, 19 településen), majd következik Székesfehérvár (2390 fő, három településen), Pécs (1490 fő, öt településen), Debrecen (1705 fő, négy településen), Tatabánya (740 fő, két te-

lepülésen), Veszprém (635 fő, hat településen). A felsőoktatási intézmények 30 magyarországi települést céloztak meg képzési kínálatukkal. Ezek közül kiemelkedik Budapest (30 százalék), Zalaegerszeg (11,3 százalék), Nyíregyháza (7,6 százalék), Hajdúböszörmény (6,4 százalék), Szombathely (5,5 százalék), Kaposvár (4,3 százalék), Székesfehérvár (4,1 százalék), Salgótarján (3,5 százalék), Siófok (2,5 százalék), Nagykanizsa (2,2 százalék), a további centrumok nem érik el a felkínált helyek 1 százalékát. Említést érdemelnek a határon túli képzőhelyek, ezek száma nyolc, a Felvidéken, Erdélyben és a Kárpátalján található, összességében a felajánlott kapacitás 4,5 százalékát fedik le. A piacbővítés változatos szakmai kínálatban és képzési formákban jelenik meg, s egyre több település bevonásával, mindez felvetheti az oktatói kapacitások kihasználásának kérdését, vagy éppen a minőségi képzés garanciáinak biztosítását.

A felsőoktatás regionális átrendeződése tehát az intézményi hálózat bővítésével, a hallgatói állami helyek számának növekedésével, de a képzés formáinak és jellegének változásával együtt zajlott a vizsgált időszakban (2. táblázat). A régiók közül a nyertes a Közép-Dunántúl, ahol 1994-ben csupán közel 5800 fő tanult és 2007-re számuk megközelítette a 28 ezer főt. Az országos összes hallgató létszámnövekedést (272,0 százalék) még meghaladta Dél-Dunántúl (328,4 százalék), Észak-Magyarország (345,4 százalék), míg a Dél-Alföld növekedési üteme (217,2 százalék) elmarad az országos dinamikától és Nyugat-Dunántúl (242,3 százalék) is valamivel az átlag alatt marad. A nappali tagozatos hallgatók esetében (országos átlag 234,4 százalék) a helyzet súlyosabb a Nyugat-Dunántúlon (196,8 százalék), szemben a Dél-Alfölddel, ahol viszont kiemelkedő a nappali tagozatos képzésben részt vett hallgatók növekedési üteme (292,9 százalék).

Az oktatók száma nem változott lényegében a két időpont között, azaz lényegében tíz, tizenhárom éven belül a két és félszeresére emelkedett hallgatói létszámot közel 40 százalékkal nagyobb oktatói létszám képezte. Az oktatók számának növekedési ütemét (országos átlag 136,7 százalék) nem érte el az Észak-Alföld (125,4 százalék), a Nyugat-Dunántúl (125,7 százalék), és Közép-magyarországi régió (128,6 százalék), más régiókban az országos átlag feletti növekedést tapasztalunk.

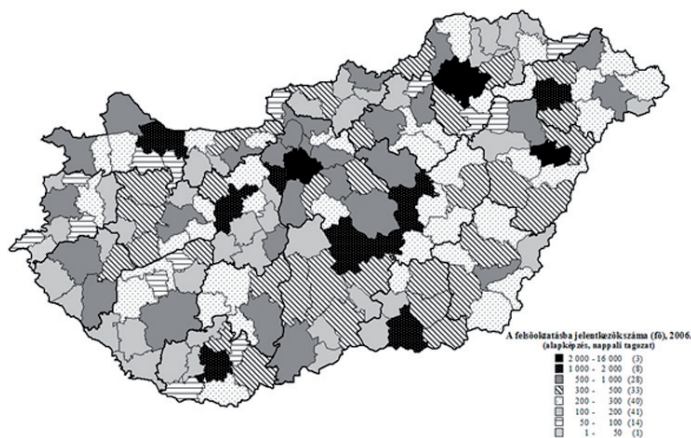
Az ezredforduló után a felsőoktatási piacon változások következtek be, hiszen 2001 és 2008 között 34 százalékkal csökkent a jelentkezők száma az intézményekbe, ez a mérséklődés döntően a nem nappali képzésre vonatkozik (3. táblázat). Az intézmények iránti érdeklődés régiók szerinti vizsgálatánál megállapítható, hogy a legnagyobb visszaesést Észak-Magyarországon tapasztaltuk, majd a Közép-magyarországi régióban. A Nyugat-Dunántúl visszaesése jóval az átlag felett van. Regisztrálható az is, hogy csökkent a felvettek aránya, azaz az intézményi reagálás a „fizetős” – azaz nem nappali képzési – piac fokozatos beszűkülésére az volt, hogy növelték az összes felvettek számát (2001-ben 66,4 százalék, 2008-ban 83,6 százalék volt a felvételi sikeresség). A „sikeresség” területi szerkezete, azaz a felsőoktatási intézménybe való bejutás valószínűsége a Nyugat-dunántúli régióban található intézmények esetében volt a legnagyobb mindkét vizsgált időpontban. Miként csökken a jelentkezők

száma annak mértékében nőtt a bejutás valószínűsége az intézményekbe, s ennek jelentős regionális különbségei nem érzékelhetők. A kistérségi jelentkezési aktivitás kiemelkedő a regionális központokban, a megyeszékhelyeken, a gazdasági és kulturális potenciállal rendelkező középvárosokban (3. ábra). Jól nyomon követhető a kistérségek fejlettsége a jelentkezések aktivitása alapján, amit más elemzések szintén megerősítettek (Kiss, Tagai & Telbisz 2008).

3. ábra: A felsőoktatásba (alapképzés, nappali tagozat) jelentkezők száma kistérségenként (fő), 2006.

Szerkesztette: Smahó Melinda.

Forrás: www.felvi.hu

2. táblázat: A felsőoktatás regionális szerkezete, 1994, 2007.

Régió	Összes hallgató		Nappali tagozatos hallgatók		Főállású oktatók		Tanár		Docens		1000 főre jutó összes hallgatók száma	
	1994	2007	1994	2007	1994	2007	1994	2007	1994	2007	1994	2007
Nyugat-Dunántúl	11731	28428	8442	16610	1003	1261	106	205	242	474	11,7	28,5
Közép-Dunántúl	5789	27268	3272	16983	517	1258	57	190	114	299	5,2	24,6
Dél-Dunántúl	11416	37486	9343	21827	1552	2476	150	288	235	493	11,4	38,7
Közép-Magyarország	68803	172435	52195	113709	8251	10609	1033	1592	1806	2858	23,7	60,0
Észak-Magyarország	11340	39171	8117	15414	1008	1490	97	220	249	430	8,7	31,3
Észak-Alföld	17395	50060	13065	31385	1965	2465	227	380	471	619	11,3	32,8
Dél-Alföld	19729	42856	9205	26965	2075	2817	219	372	429	636	14,3	31,9
Magyarország	146203	397704	103639	242893	16371	22376	1889	3247	3546	5809	14,2	39,5

Forrás: Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás, 1994/1995; Felsőoktatási Statisztikai Adatok 2007.

3. táblázat: Az összes jelentkezők és felvettek a felsőoktatási intézményekben régiók szerint (2001, 2008)

Régió	Jelentkező (fő)			Felvettek (fő)			Sikeresség (%)	
	2001	2008	Vált. %	2001	2008	Vált. %	2001	2008
Nyugat-Dunántúl	12178	8611	70,7	8789	7469	85	72,2	86,7
Közép-Dunántúl	14382	10060	69,9	9797	8480	86,6	68,1	84,3
Dél-Dunántúl	12105	8312	68,7	8013	7186	89,7	66,2	86,5
Közép-Magyarország	48844	31328	64,1	31103	25544	82,1	63,7	81,5
Észak-Alföld	21586	14137	65,5	14080	12044	85,5	65,2	85,2
Dél-Alföld	18196	12127	66,6	12475	10200	81,8	68,6	84,1
Észak-Magyarország	17718	10676	60,3	11390	8911	78,2	64,3	83,5
Nem adta meg	1317	1735	131,7	1529	1267	82,9	116,1	73,0
Összesen	146326	96986	66,3	97176	81101	83,5	66,4	83,6

Forrás: www.felvi.hu

A felsőoktatás és regionális gazdasági, innovációs kapcsolata

Egy településen, városban a felsőoktatási intézmény jelenléte mindig is rangot, kiemelt szerepkört jelentett. A centrumok a maguk eszközeivel ösztönözték az intézmények letelepedését, azok megtartásában és természetesen fejlesztésében kisebb-nagyobb szerepet vállaltak.

Míg Magyarország 1990-ben, 77 intézményben és 39 településen 103 ezer felsőoktatási hallgató tanult, addig 2008-ban már 34 településen 70 felsőoktatási intézményben közel 400 ezer hallgatót regisztráltak (ebből 240 ezer nappali hallgató). Különlegessége még a felsőoktatás intézményi szerkezetének, hogy 28 településen további 90 képzési hely található, ebből 13 település az, ahol csak képzési hely található, amik egy másik városban, központban lévő intézményhez tartoznak.

A változás látványos és megdöbbentő, nincs ma az országnak megyeszékhelye, ahol ne lenne valamilyen felsőoktatási intézmény, de nincsen magára valamit is adó középvárosa, ahol ne működne legalább egy képzőhely, vagy valamilyen felsőfokú intézmény ne lenne jelen (pl. kihelyezett képzés, konzultációs központ, felsőfokú szakképzés).

A lokális szint és a felsőoktatás kapcsolata egyre intenzívebbé vált, az intézményeket helyi gazdasági erőnek kell tekinteni, hiszen foglalkoztató-hely, a fogyasztási egység, működési szükségletei következtében folyamatos keresletet indukál a lokális gazdaságba, illetve közszolgáltatásokba. A hallgatók igénybe veszik, de egyben alakítják is a helyi gazdaságot, befolyásolják az ingatlanpiacot, keresletet támasztanak a kereskedelemben, a vendéglátásban, a szórakoztatóiparban és más szolgáltatásokban. Az oktatók, dolgozók szintén keresletet indukálnak a helyi gazdaság számos szektorában, s ezek együttesen hatnak, döntően növelő jelleggel az önkormányzati adóbevételekre. Az intézményi profiltól függően gazdasági egységek telepedhetnek meg a felsőoktatási intézmény mellett, annak vonzásában, ami ismételten keresletet gerjeszt, de növelheti a munkahelyi kínálatot is.

A felsőoktatási intézmények a helyi gazdaság motorjai lehetnek, azzal, hogy tudást, ismereteket nyújtanak, gazdasági egységeket vonzanak, helyi vállalkozások alapítását segítik elő, vagy azok működését javíthatják. A tudás-termelés növelheti a helyi gazdaság versenyképességét, de egyben hat a helyi társadalom műveltségi szintjére, kultúrájára. Az intézmény nyújtotta oktatás, a kutatás és a szolgáltatások tehát a helyi gazdaságba, s annak régiójában készségeket és képességeket indukálnak, erősítik az innovációs folyamatokat és befolyásolják a lokális/regionális társadalom és kultúra minőségét.

A felsőoktatás lokális és regionális hatásának felismerése volt megfigyelhető a 2006-ban kormányzati szinten tervezet Pólus Programban. Ennek célja az lett volna, hogy a pólusvárosokban (Győr, Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc, Veszprém-Székesfehérvár, Budapest), – azaz a regionális központokban, amelyek egyben országos, vagy nagytérégi felsőoktatási központok is – látványos fejlesztések induljanak meg, éppen az egyetemi bázisokra építve, azok kínálta tudások hasznosítására. A program jelentős infrastrukturális fejlesztések tervezését indította el, amely arra épült volna, hogy a felsőoktatási intézmények, a centrumok és régiójuk, valamint lokális/regionális gazdaság kapcsolata megerősödhet, azok különféle szintjei és szervezeti egymásban szinergikus hatások sorozatát indítják majd el (*Lengyel 2007*). A koncepciót célravezetőnek lehetett tekinteni, azonban nem volt kellően kidolgozva a finanszírozási rendszer, maguk az intézmények és a központok sem voltak felkészülve egy erősen piaci viszonyokat érvényesíteni szándékozó fejlesztési rendszerre, annak szervezeti és működtetési mechanizmusaira. A lokális/regionális gazdaság fogadóképessége, hozzájárulási mértéke szinten gyengének bizonyult, hiszen csak egy-egy felsőoktatási centrumban ismerhető fel egy, vagy néhány jelentősebb gazdasági szervezet elkötelezettsége az intézmények támogatására, vagy szolgáltatásai folyamatos – megrendelői szintű – igénybevételére. A Pólus Program csendesen kimúlt, de számos tanulságot nyújtott a felsőoktatás és a lokális/regionális gazdaság kapcsolatának elemzéséhez, valamint a centrum városokkal létrejött együttműködések tartalmának és terveik megvalósításához.

Befejezésül – A felsőoktatás és regionalitás, egy ellentmondásos kapcsolat

A hazai felsőoktatás területi szerkezetében a rendszerváltozás óta mélyreható változások történtek. Budapest változatlanul megtartotta vezető szerepét, mind az intézmények, mind a hallgatók számára, és oktatási kínálatának sokszínűségében. A főváros gazdasági és népességi koncentrációja tartósan meghatározó tényezője volt és lesz az egyre élénkebben kibontakozó, de folyamatosan átalakuló felsőoktatási piacnak. Nem véletlen, hogy Budapesten alakultak meg az új, nem állami intézmények, továbbá az állami egységek szervezeti koncentrációja itt határozottabb és erőteljesebb volt. A nagy múltú, jelentős létszámmal rendelkező intézmények nyomást képesek gyakorolni a felsőoktatási politikára, annak számos elemé-

re (hallgatói helyek elosztása, finanszírozás, irányítási rendszer), így a méretük és a befolyásuk révén tartósan biztosítani képesek működési feltételeiket, s egyben a főváros meghatározó súlyát a felsőoktatásban.

Mindezek mellett a tradicionális vidéki felsőoktatási centrumok megerősödését tapasztaljuk, amihez nagyban hozzájárultak az ezredfordulón megindult intézményi integrációk, ezek utóregzései azonban még napjainkban is tartanak. Az országban a fővároson kívül 12 felsőoktatási regionális centrumot lehet kijelölni, ezekre jellemző, hogy nagyszámú hallgató (10 ezer főnél több) képzését szervezik a székhelyükön, és/vagy az általuk irányított más centrumokban lévő szervezeti egységeikben, egyben szakmai, tudományos bázist is jelentenek a képzési irányaik többségében. A területi szerkezetre jellemző lett, hogy egy-egy nagyközpontba koncentrálódnak egy intézmény irányítása alatt működnek a képzőhelyek, és csak egy-egy szervezeti egységgel vannak jelen a más, döntően szomszédos központokban. Találunk példákat arra, hogy egy-egy felsőoktatási központ offenzív hálózatalakítást folytatott/folytat, ebben nem mindig a regionális szempontok a meghatározóak, hanem a más, például az intézmény pozicionálása, vagy különféle szakmai tényezők. Új felsőoktatási központok is létrejöttek az elmúlt két évtizedben, ezek egy része közösségi (helyi, területi önkormányzati, gazdasági) kezdeményezésre, más részében viszont a lokális aktorok határozott támogatásán túl a meglévő intézmények, azok vezetői aktivitásának köszönhetően indult be a látványos fejlődés. A kisebb felsőoktatási központok intézményei beolvadtak a nagyközpontokban található szervezetbe, így fennmaradásuk időlegesen biztosítható volt, bár a piac fokozatos beszűkülése következtében helyzetük a jövőben nem mindig egyértelmű. Tapasztalható, hogy a helyi önkormányzatok az áldozatoktól (anyagi segítség, létesítményjuttatás stb.) sem riadnak vissza az intézmények – még ha azok egy nagyközpont egységeiként funkcionálnak is – megtartása, vagy időleges fennmaradása érdekében.

A képzési kínálat kiegyensúlyozottá vált az intézmények között. A kilencvenes évek elején egy-egy felsőoktatási központ még rendelkezett egyértelmű, körülhatárolható szakmai profillal, ez napjainkra több helyen – egyes esetekben csak hírnevében – ugyan megmaradt, de ezek mellett a piaci igényeket kiszolgáló képzések kerültek túlsúlyba. Mindez határozottabban érvényes az 1990 után létrejött intézményekre és az azokat befogadó központokra.

A felsőoktatási hálózat alakulásában a regionális szerep, annak megjelenése, terjedése csak mérsékelten tükröződik. Az egy nagyobb egyetem és egy főiskola tervezési-statisztikai régióként ugyan elkülöníthető, de az intézmények vonzásában még jelentős területi átfedések vannak, a képzési kínálat nem azonos az egyes régiókban, megfigyelhető a párhuzamosság, ami inkább a versenyt fokozza, mint az együttműködést, a szellemi erőforrások térségi koncentrációját. Lassan, de felismerik az intézmények, hogy régióban is működnek, annak az igényeihez és szükségleteihez érdemes alakítaniuk a képzési stratégiájukat. Regisztrálható, hogy a kisszámú vidéki, nem budapesti tudományos kutatóintézetek (többségében néhány, nem-fővárosi akadémiai intézet, vagy volt ágazati kutatóintézetek) kapcsolódtak a felsőoktatási

centrumokhoz, akár együttműködésekkel, akár szervezeti beépülésükkel. Csak az elmúlt években (2004-től) indult meg a felsőoktatási centrumokban kutatás-fejlesztés koncentrált támogatása a kooperációs kutatóközpontok (KKK: vállalati szféra és felsőoktatás kapcsolatának erősítése) és a regionális egyetemi tudásközpontok (RET: vállalatok, felsőoktatás és más kutatóhelyek együttműködése) szervezésével. Ezek a központok hozzájárulhattak a felsőoktatási központok tudományos kapacitásának fejlesztéséhez és növelhetik a regionális gazdaságba történő beágyazottságukat.

A helyi, területi önkormányzatok változó intenzitással ismerték fel a felsőoktatásban és csak elvétve a tudományos kutatásban rejlő település- és térségfejlesztési lehetőségeket. Általános megállapítások az önkormányzatok magatartására nem tehetők. Az elmondható, hogy azokban a centrumokban segítették határozottabban a szektor fejlesztését (döntően létesítmények átadásával, kisebb mértékben anyagi eszközök biztosításával), ahol korábban nem, vagy egyoldalú volt a felsőoktatás, illetve a jelentős tradíciókat (néhány egyetemi város) képes volt a személyes kapcsolatok varázsa megerősíteni. Lassan ismerik fel – bár vannak előremutató példák – a nagyobb centrumok, hogy a felsőoktatási kapacitások fejlesztése meghatározó lehet a település jövője szempontjából. A mérsékelt felismerést még mérsékeltbben követi ennek a fejlesztési célnak az anyagi forrásokkal történő támogatása. A központi, kormányzati kezdeményezések hatására megindult az együttgondolkodás az önkormányzatok és a felsőoktatási intézmények között, azonban a sikertelen programok miatt az elképzelések nem, vagy csak néhány esetben valósultak meg.

A területi politika és a felsőoktatás nem talált egymásra az elmúlt két évtizedben. Mindkét szakpolitika önmaga megalkotásával volt elfoglalva, így sem a területi politikának nem voltak kézzel fogható üzenetei a felsőoktatás felé, sem pedig a formálódó felsőoktatás (esetleg tudománypolitika) nem tudott mit kezdeni a területi szerkezettel, folyamatokkal. Az Országos Területfejlesztési Koncepció (1998, 2005) foglalkozik a felsőoktatás (és a kutatás) kívánatos területi szerkezetével, de az abban megjelölt fejlesztési irányok mögött átfogó kutatások nem álltak, illetve a szakmai egyeztetések hiányában inkább elutasítást, mint támogatást kapott. Néhány gyenge jelét tapasztalhattuk a területi sajátosságok érvényesítésének a tudománypolitikában (pl. Bay Zoltán Intézetek telepítése, OTKA műszerközpontok, KKK, RET, regionális innovációs stratégiák, regionális innovációs ügynökségek), de például a felsőoktatás fejlesztési koncepcióinál a regionális szempontok (pl. tudományterületek hiánya, elérhetőség, kapacitások koncentrációja, hálózati együttműködések segítése) nem jelentek meg, azok nem épültek a területi gazdaságok fejlődési és megújítási irányaira. A területfejlesztés intézmény- és eszközrendszerének átalakításánál (pl. decentralizált források) nem vették figyelembe a felsőoktatási kapacitásokat, illetve ha igen, úgy azokhoz nem voltak képesek kellő forrásokat rendelni. A felsőoktatás fejlesztési forrásainak területi decentralizációjára még kísérletek sem történtek.

A felsőoktatás fejlesztésében nem lehet és szabad a regionális szempontokat elhanyagolni. Egyértelművé vált, hogy a szektor intézményei meghatározó gazdasági befolyást alakítottak ki a térségükben, nem beszélve a szellemi-kulturális inspiráci-

ókról, s remélhetőleg egyre nagyobb mértékben a kutatás-fejlesztés által generált új típusú együttműködésekről. A hálózat alakításban az elmúlt két évtizedben inkább a spontán, pontosabban a szűkebb intézményi érdekek domináltak, nem ismerhető fel a regionális szerkezet alakításának a tudatos, határozottan új irányokat ösztönző jellege. A felsőoktatás térbeli hatásai fokozatosan és hosszútávon érvényesülnek, nem tűrik a véletlenszerű, nem kellően átgondolt változtatásokat. Határozott véleményünk, hogy egy megújuló felsőoktatási politikában és az arra épülő fejlesztési stratégiában a területi szempontokat kiemelten kell kezelni. Ugyanakkor a regionális fejlesztési elképzeléseknél – legyenek azok nemzeti, vagy Európai Uniós keretben – jelenjenek meg a felsőoktatásra gyakorolt hatások, vagy a szektort érintő fejlesztési elképzelések, s mindezen felüli valós támogatások.

RECHNITZER JÁNOS

IRODALOM

- BAJMÓCZY Z. (2006) Az egyetemi üzleti inkubáció lehetőségei elmaradott térségekben. *Tér és Társadalom*, No. 3. pp. 31–47.
- FORRAY R. K., & HÍVES T. (2002) Jelentkezés a felsőoktatásba. *Tér és Társadalom*, No. 1. pp. 99–134.
- JUHÁSZ E., & MÁRKUS E. (2002) Felsőoktatás és a régió kapcsolata Európában – különös tekintettel Angliára. *Educatio*, No. 3., pp. 463–472.
- JUHÁSZ ERIKA (ed) (2006) *Régió és oktatás. A „regionális egyetem” kutatás záró konferenciájának tanulmánykötete*. Doktoranduszok Kiss Árpád közhasznú Egyesülete, Debrecen.
- KASZA G., & KOVÁCS B. (2007) Honnan hová? A felsőoktatási felvételi jelentkezések területi jellegzetességei kilenc alapszak esetében (2006, 2007). *Felsőoktatási Műhely*, No. 1. pp. 79–90.
- KASZA GEORGINA (ed) Változó regionális szerepben a felsőoktatás. *Felsőoktatási Műhely*, No. 1. pp. 59–68.
- KISS J., TAGAI G., & TELBISZ E. (2008) A szürkeálmomány területi különbségei – katedrán innen és túl. *Területi Statisztika*, május, pp. 315–333.
- KRÉMER A., MATISCSÁK A. (eds) (2008) Tér és Tudás. Egyetemek, mint a tudás-, innovációs- és regionális központok. Belvedere Meridionale, Szeged.
- KURÁTH G. (2007) A hazai felsőoktatási intézmények regionális hatásának vizsgálata a beiskolázási marketingmunkában. *Tér és Társadalom*, No. 4. pp. 95–129.
- KURÁTH G. (2008) A vonzerőfejlesztés lehetőségei a felsőoktatásban. *Marketing és Menedzsment*, No. 2. pp. 28–36.
- LENGYEL I. (2007) Fejlesztési pólusok, mint a tudásalapú gazdaság kapuvárosai. *Magyar Tudomány*, No. 6. pp. 749–758.
- MEZEI K. (2009) Az egyetemek szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben. Doktori disszertáció, PTE Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.
- RECHNITZER J. & HARDI T. (eds) (2003) *A Széchenyi István Egyetem hatása a régió fejlődésére*. Tudományos Füzetek V. kötet. Győr, Széchenyi István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézete.
- RECHNITZER J. & SMAHÓ M. (eds) (2008) *Unirégió. Egyetemek a határ menti együttműködésben*. MTA RKK, Pécs-Győr.
- SCHEPP Z. & SZABÓ Z. (2008) Felsőoktatás-politika és állami finanszírozás: a 2007. évi felvételi tanulságai a gazdaságtudományi alapképzésben. PTE Közgazdasági és Regionális Tudományok Intézete, *Műhelytanulmányok*, No. 3. Pécs.
- TELBISZ E. (2007) Az egyetemi felsőoktatás térszerkezetének modellezése. In: BAKONYI I., LOSONCZ M., RECHNITZER J., SOLT K. (eds) *Tudásmenedzsment és a hálózatok regionalitása*. Széchenyi István Egyetem Multidiszciplináris Doktori Iskola Évkönyv, 2006. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- VARGA A. (2004) Az egyetemi kutatások regionális gazdasági hatásai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Közgazdasági Szemle*, No. 3. pp. 259–275.